

LEMA DVIKALBIAME ŽODYNE

Saulius Lapinskas

Vilniaus universitetas, Universiteto g. 5
 LT-01513 Vilnius
 Tel.: +370-5-268 7230
 E-mail: vokfilkatedra@yahoo.com

Straipsnyje apžvelgiamos pagrindinės leksikografinės problemos, aprašant lemą. Ypatingas dėmesys kreipiamas į dvikalbių, ypač į dvikalbių frazeologizmų žodynų sudarymo problemas. Siūlomi galimi sprendimo būdai, jau naudojami garsiausių Europos leidyklų praktinėje veikloje.

1. Įvadas

2007 m. „Kalbotyra“ išspausdino Danguolės Melnikienės straipsnį „Lemos pateikimo ir aiškinimo ypatumai dvikalbio žodyno straipsnyje“¹. Straipsnio objektas – lema „koja“ šiuose žodynuose: „Lietuvių–norvegų kalbų žodynas“, 2001, „Lietuvių–ispanų kalbų žodynas“, 2002, „Lietuvių–italų kalbų žodynas“, 2003, „Didysis lietuvių–prancūzų kalbų žodynas“, 2006. Lematizavimas, kaip žinia, yra svarbi ir aktuali taikomosios leksikografijos problema, todėl apie ją kalbama daug, paminėkime bent porą ypač įdomių darbų². Straipsnis sukėlė didelį susidomėjimą. Pabandykime dar kartą pamąstyti drauge su autore apie problemas, kurias ji išskėlė savo straipsnyje.

2. Autorė mano, kad dvikalbiams žodynams reikalingi šie patobulinimai:

A. Būtina pagrindinę žodžio dalį lygiagrečiais brūkšniais atskirti nuo kaitmens, pvz., koj||a;

B. Būtina pastoviųjų žodžių junginių reikšmę visuomet paaiškinti skliausteliuose. Šis dalykas sprendžiamas taip: Pateikus antraštinę frazeologizmo formą (Nennform), nurodomas deskriptorius (identifikatorius). Mat, frazeologizmo prasmė yra dažniausiai užšifruo-

¹ Melnikienė, D. 2007. Lemos pateikimo ir aiškinimo ypatumai dvikalbio žodyno straipsnyje. *Kalbotyra* (3) 57, 2007, 177–185.

² Wolski, W. Das Lemma und die verschiedenen Lemmatypen. *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires Ein internationales Handbuch zur Lexikographie / An International Encyclopedia of Lexicography / Encyclopédie internationale de lexicographie*. Hrsg. v. Gouws, Rufus / Heid, Ulrich / Schweickard, Wolfgang / Wiegand, Herbert Ernst, de Gruyter: Berlin, New York, 1989. Erster Teilband, 360–371; G.Harras, K.Proost: Strategien der Lemmatisierung von Idiomen. *Deutsche Sprache. Zeitschrift für Theorie, Praxis, Dokumentation*. 30.Jahrgang, 2002, 167–183.

ta (idiomatizuota, perprasminata), todėl deskriptoriaus funkcija – dešifruoti frazeologizmo idiomatinę reikšmę (H. Burgeris įrodė, kad terminas „perkeltinė reikšmė“ netinkamas vartoti frazeologijoje, nes daugybė frazeologizmų neturi perkeltinės reikšmės, pvz. *valytis dantis*). Deskriptoriaus paskirtis – perteikti frazeologizmo reikšmę *paprastais žodžiais*. Deskriptorius turi aiškiai (eksplicitiškai) nusakyti galimas sintaksines frazeologizmo konstrukcijas, valentingumą, valdymą, kartais nurodyti sintaksinę funkciją, kurią gali atlikti frazeologizmas. Tuo būdu deskriptorius esti „savotiškas frazeologizmo paaiškinimas, nusakomas žodžių junginiu arba sakiniu, kurio kiekvienas žodis turi tiksliai atitikti pagrindinę frazeologizmo reikšmę. Neutralus frazeologizmo ekvivalenas, skirtingai nuo kitų žodyno definicijų, turi būti suformuluotas taip, kad, esant reikalui, jį galima būtų pavartoti šnekoje kaip frazeologizmo sinonimą.“ (Čerdanceva 2000, 97–98).

O iš kur paimti tuos visiems skaitytojams lengvai suprantamus žodžius? Buvo pasiūlytas problemos sprendimo būdas: sudaryti kompiuteriu kontroliuojamą ribotos apimties definicijų žodyną (common core vocabulary). Pradžią davė metaleksikografų Michael West (West 1953), Anthony Cowie (Cowie 1989) ir Gabriele Stein (Stein 2002) teoriniai darbai, kuriuos 1978 m. praktiškai įgyvendino *Longman Dictionary of Contemporary English* (LDOCE1). Tai buvo 2000 žodžių. Juos sudarė speciali leksikologų komisija, o patys žodžiai buvo pateikti LDOCE1 priede. Dabartiniuose žodynuose šios ribotos apimties leksikos apimtis svyruoja tarp 2000 ir 10000 leksemų. Šie „words of particular lexicographical usefulness“ (Ellegård, 1978, 232) iš esmės prisidėjo prie sudėtingų leksemų, o ypač prie phrasal verbs bei frazeologizmų aiškinimo žodynų straipsniuose. Taigi, deskriptoriaus paskirtis – šiais lengvai suprantamais žodžiais aprašyti frazeologizmo reikšmę, nes vartotojas gali būti svetimkalbis, tobulai nemokantis vokiečių ar lietuvių kalbos.

Dvikalbiame žodyne po antraštinio žodžio arba antraštinės frazeologizmo formos pateikiami atitikmenys. Iki šiol leksikografai apsiribodavo vieno ar dviejų tikslų ekvivalentų (Vollentsprechung) pateikimu. Tačiau vertimo teoretikai reikalauja pateikti išsisa paletę sinoniminių atitikmenų, šalia jų netgi paprastas leksemas. Juk vertėjas verčia ne leksemas ar frazeologinius vienetus, o tekstą („Nur Texte werden übersetzt“, rašė Coseriu (1978, 20)), todėl svarbiausia „bei der Translation die Relation der Äquivalenz auf T e x t äquivalenz zu beziehen“ (Reiß und Vermeer 1984, 142). Vertėjas turi gauti ne vieną galimą frazeologizmo vertimo variantą, tame tarpe net aprašytą pamatinėmis leksemomis (kaip šitai daroma deskriptoriuje). Vertėjas analizuoja kontekstą ir pasirenka optimaliausią atitikmenį. Po deskriptoriaus ir atitikmenų galima būtų dar pateikti lemos sinonimus, netgi antonimus, pvz.

- (1) **auf der faulen Haut liegen** {*tinginiauti, dykinėti*) vėją krauti į kubilą; koją uždėti už ausies; sirgti vilko liga (*šnek.*); tinginį auginti/ švęsti (*šnek.*); dinderį mušti; varnas ganyti/ gaudyti/ skaičiuoti/ skaityti/ šaudyti; *sin.plg.* auf der (faulen) Bärenhaut liegen (*šnek.*); die Beine unter den Tisch stecken (*šnek.*); auf der faulen Haut liegen (*šnek.*); blauen Montag machen (*šnek.*);
- (2) **brich dir nichts ab!** (*šnek., grub.*) {*nesipūsk!; nesididžiuk!*) nekelk/ nestatyk/ ne(už)riesk/ neužversk/ neiškelk/ neišstatyk nosies!; nesinešk didžiulį; nerėžk ragu dangaus! (*šnek.*); nevaidink pono; neprarask savo orumo; *sin.* brich dir keine Verzierung ab! (*šnek., fam.*); brich dir keinen Zacken aus der Krone (*šnek.iron.*); ziere dich nicht so! (*šnek.*);

(3) **einen/ jn abblitzen lassen**

1. *{šturkščiai atstumti vaikina, kuris peršasi merginai}* duoti kam arbūzą; parodyti kam duris; nesutikti už ko tekėti; ką pavaryti/ atgrėsti; *sin. jm einen Ball geben (šnek.)*;
2. *{griežtai/ atžariai ką atmesti/ nepatenkinti ko}* {PRAŠYMO, NORO/ ...} išleisti ką su šnipštu; parodyti kam špygą; *sin. mit hängender Nase/ hängenden Ohren abziehen; sich (D) eine (geharnischte) Abfuhr holen*;

C. Būtina pateikti ne tik neutralų lemos atitikmenį, bet ir atitikmenis su konotacinėmis semomis. Autorė įsitikinusi: „Nemažiau svarbu teisingai perteikti pastarojo [žodžio] stilistinį atspalvį, parodyti jo sintagminius santykius, vartojimo perkeltine prasme galimybes“ (psl. 181). Sutinku su ja. Ypač šių nuorodų trūksta *Lietuvių kalbos frazeologiniame žodyne* (LKFŽ) ir susidaro įspūdis, kad tai vien literatūrinės kalbos frazeologiniai vienetai. O rašant lietuvių ir vokiečių kalbų (frazologizmų) žodyną turime atsižvelgti į tą faktą, kad vokiečių kalbėse šalyse egzistuoja literatūrinė kalba, šnekamoji kalba ir tarmės. Tarmę beveik 95 procentai vokiečių laiko savo gimtąja kalba, šnekamąją kalbą jie kreipiasi į kita tarme šnekantį žmogų (bavaras į berlynietį, berlynietis į vokiečių žemaitį), nes tai viršregioninė kalba. Tuo tarpu literatūrinė kalbą vokiečiai kreipiasi tik į užsieniečių. Literatūrinė kalba vartojama tik televizijoje, radijuje ir aukštuosiuose mokymo įstaigose. Hannover yra regionas, kurio tarmė atitinka vokiečių aukštaičių tarmę, t.y. literatūrinės kalbos normas. Prof. hab. dr. J. Schiewe, Greifswaldo universiteto Filologijos fakulteto dekanas, neseniai skaitęs paskaitas Vilniaus universiteto germanistams, pasakojo, kaip nesuprantamai į jį žiūri gimtakalbiai vokiečiai įvairiuose Vokietijos žemėse, kai jis, neoficialiai bendraudamas arba kreipdamasis į juos, kalbą vokiečių literatūrine kalbą. Vokiečiai nesupranta, su kuo jie turi reikalą – su gimtakalbiu ar svetimkalbiu, gerai mokančiu vokiškai. Leksikologijoje vokiečių mokslininkai vartoja terminą *Diasystem*³, atspindintį tezę, kad kalbiniame kolektyve kalbėtojai vienu metu vartoja idiolektus, sociolektus, seksolektus, institucinę ir periodinę leksiką, suprandantinę ir substandantinę simptomatinę/ konotacinę leksiką. Štai visa tai ir turi atspindėti žodynas. Todėl autorė visiškai teisi.

D. Būtina pateikti, rašo D.Melnikienė, kaip galima daugiau kolokacijų. Kolokacijos sudaro pagrindinį sunkumą mokantis užsienio kalbos. Autorė sako: „Tačiau LITKŽ ir LIKŽ pasigestume tokių kasdien vartojamų posakių, kaip *autis kojas, plautis kojas, sušlapti kojas, laikytis ant kojų*“ (psl.181). Teisinga nuomonė. Firth (1968, 179) sako: „You shall know a word by the company it keeps.“ Terminas kolokacija sutinkamas tekstynų lingvistikoje ir leksikografijoje⁴. Tai pats didžiausias lietuvių aiškinamųjų ir rašomųjų žodynų trūkumas. Duden'o žodynas *Deutsches Universalwörterbuch* (2001) buvo ekspertų pavadintas superžodynu todėl, kad pirmą kartą pateikė dešimtis tūkstančių kolokacijų. Hausmann'as, išana-

³ žr. Schlaefel M. 2002. Lexikologie und Lexikographie. Berlin: Erich Schmidt Verlag. S. 49.

⁴ Apie skirtingas kolokacijos termino koncepcijas žr. Hausmann (1984) ir Sinclair (1991). Be to, M.Cop Collocations in the bilingual Dictionary. *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires Ein internationales Handbuch zur Lexikographie / An International Encyclopedia of Lexicography / Encyclopédie internationale de lexicographie* Hrsg. v. Gouws Rufus / Heid Ulrich / Schweickard Wolfgang / Wiegand Herbert Ernst. Berlin, New York: de Gruyter, 1991. Dritter Teilband, 2775–2779. Apie kolokacijos sąvokos ir jos tyrimų raidą anglakalbiuose moko- muosiuose žodynuose žr. J.Bahns Kollokationen als lexikographisches Problem. Eine Analyse allgemeiner und spezieller Lernerwörterbücher des Englischen. 1996. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

lizavęs šį žodyną konstatavo, kad kolokacijos komponentai pateikiami arba prie kolokacijos pamato (Basis) (mūsuose vartojamas terminas kolokantas), arba *kolokatoriaus* (Kollokator) (Hausmann 1985). Tai susiję su tuo, kad sunku atsakyti į klausimą, kas yra kolokantas – daiktavardis, veiksmažodis, būdvardis ar prieveiksmis? Konstrukcijose *būdv + daiktiv*, *daiktiv + veiksm* kolokantu jis laiko daiktavardį, konstrukcijose *priev + veiksm*, *priev + būdv* – veiksmažodį arba būdvardį. Kodėl taip atsitinka? Čia susiduria dvi teorijos: F.de Saussure'o lingvistikos pagrindu sukurta verbocentrinė valentingumo teorija, pagal kurią sakinio centras yra veiksmažodis, todėl jos atstovai veiksmažodį laiko kolokacijos pamatu, ir nominalistinė teorija, teigianti, kad daiktavardį ir veiksmažodį sakinyje jungia abipusės priklausomybės saitai (germanistai dar vartoja terminą Affinität), tačiau, remiantis kognityvine lingvistika, ką įrodo testai, būtent daiktavardis pasirenka veiksmažodį, todėl pamatas yra daiktavardis⁵. Hausmann'as šią leksikografinę problemą sprendžia, kalbėdamas apie dvi pagrindines žodynų kategorijas: teksto suvokimui skirtus žodynus (Rezeptionswörterbücher) ir (svetimkalbio) teksto sudarymui skirtus žodynus (Wörterbücher für Textproduktion): „Es gelten zwei Regeln: für das Verstehen, d.h. für die Rezeption muß die Kollokation im Artikel des Kollokators eingetragen werden. ... Für den Textproduzenten muß *schütteres Haar* unter *Haar*, *eingefleischer Jungeselle* unter *Jungeselle* und *Unfall bauen* unter *Unfall* eingetragen werden“ (Hausmann 1985, 121–122).

D. Būtina rengti Lietuvoje teorinės ir praktinės leksikografijos specialistus, kurie orientuotųsi į pasaulinio lygio pasiekimus šioje srityje. Šis D.Melnikienės pasiūlymas jau įgyvendintas, nes Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto magistro studijų studentai jau gali klausytis tam skirto leksikografijos kurso. Imti pavyzdį irgi turime iš ko, nes visi galime išgyyti žodynus, metaleksikografų laikomus geriausiaisiais pasaulyje. Tai *Longman Dictionary of Contemporary English* (2003) ir *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* (2000).

Ginčytis galima būtų su Danguolės Melnikienės nuomone, kad būtina nurodyti lietuvių kalbos daiktavardžio vienaskaitos kilmininko linksnį. Aišku, jei skirtas svetimkalbiams.

Iš kur išplaukia tie ginčytini teiginiai? Gal todėl, kad autorė teoriškai straipsnyje remiasi viena leksikografinė mokykla, kurią atstovauja V.Berkov'as (Berkov V.. *Dvuchjazyčnaja leksikografija*. Maskva. 2004). Dar pacituojama naujas E.Jakaitienės leksikografijos vadovėlis ir prancūzų leksikografų darbas: Béjoint H., Thoiron P. *Les dictionnaires bilingues*. Paris, 1996. Manau, autorei vertėtų pastudijuoti dar ir anglų ar vokiečių metaleksikografų darbus, pavyzdžiui: F.J.Hausmann (1988): Grundprobleme des zweisprachigen Wörterbuchs, in: Symposium on Lexicography III (Hrsg.: K.Hyldgaard-Jensen, A.Zettersten), Tübingen (Hausmann'as yra geriausias leksikografijos specialistas pasaulyje), Bo Svensén: Practical Lexicography, Oxford, New York, 1993; H.E.Wiegand: Wörterbuchbenutzungsforschung. Untersuchungen zur Theorie, Geschichte, Kritik und Automatisierung der Lexikographie, Teilband 1, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 1998 (tai vienas didžiausių vokiečių kalbos leksikografijos teoretikų, žinomas visame pasaulyje); T.Herbst, M.Klotz: Lexicography. Schöningh: Paderborn u.a., 2003.

⁵ žr. Juan Pablo Larreta Zulategui Zu einer Klassifikation der verbalen Kollokation. *Deutsch als Fremdsprache*. 1/2006, 22.

3. Antroje straipsnio dalyje norėtuši paminėti tas problemas, kurios nebuvo paminėtos autorės dėl ribojamo puslapių skaičiaus. Įvardinkime jas.

Pirmoji problema: metaleksikografai reikalauja esminio struktūrinio dvikalbio žodyno pakeitimo (kurio įgyvendinimas yra gana problemiškas, nes susijęs su labai dideliais spausdintinio leidinio kaštais) – dvikalbis žodynas privalo susidaryti iš keturių dalių. Sakykime, kad rašomas vokiečių ir lietuvių bei lietuvių ir vokiečių kalbų žodynas, kuris bus įrištas vienoje knygoje. Tuomet pirmoji dalis (vokiečių ir lietuvių kalbų pustomis) turi susidaryti iš dar dviejų dalių: a) iš dalies, skirtos svetimkalbiams (t.y. lietuviams), ir b) iš dalies, skirtos gimtakalbiams (vokiečiams). Lygiai taip pat turėtų atrodyti ir antroji dalis (lietuvių ir vokiečių kalbų pustomis): a) iš pirmosios dalies, skirtos gimtakalbiams ir b) iš dalies, skirtos svetimkalbiams. Tokie yra *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* ir *Langenscheidt Power Dictionaries*. Paimkime antrąją lietuvių ir vokiečių kalbų žodyno dalį. Ją turi sudaryti pirmoji dalis, skirta lietuviams (tai turi būti pasakyta pratarmėje). Joje bus pateiktas minimumas informacijos apie lietuviškąją lemą, nes gimtakalbis lietuvis moka lietuvių kalbą, ir maksimumas informacijos apie vokiškąją atitikmenį, nes lietuvis nemoka tobulai vokiečių kalbos, todėl bus pateikiami visi vokiškojo atitikmens gramatiniai, morfologiniai, sintaksiniai, semantiniai, stilistiniai duomenys, sinonimai ir antonimai. Antroji lietuvių ir vokiečių kalbų žodyno dalis bus skirta vokietakalbiams, kurių gimtoji kalba yra vokiečių kalba, kurie studijuoja, pvz., lietuvių kalbą kaip užsienio kalbą ir kuriems ši žodyno dalis reikalinga teksto suvokimui ir naujo teksto kūrimui. Ši dalis pateiks visapusišką lietuviškos lemos aprašymą: tarimą, kirčiavimą, linksniavimą, kilmininko formą, daugiskaitos vardininko formą, valdymą, sintaksinius modelius, ekstensyvinį lietuviško žodžio reikšmės aprašymą, polisemiją ir sinonimus. O vokiškojoje dalyje to nebus, nes vokietis išmano savo gimtosios kalbos gramatiką ir visa kita.

Antroji problema, kurią reiktų ištraukti iš užmaršties, yra grafinis lemos pateikimas. Berkovo mokykla apie tokius dalykus nekalba, o, be to, rusų žodynai nepasižymi gražiu, akį džiuginančiu grafiniu apipavidalinimu. Ką turiu omenyje? Grafinis apipavidalinimas – tai lemos žymėjimas a) ypatingu šriftu, b) tam tikru šrifto dydžiu ir c) tipografinė spalva (mėlyna, raudona, geltona, riebia juoda). Su grafiniu apipavidalimu susijusios ir šios problemos: a) (tikrojo) atitikmens žymėjimas straipsnyje kitokiu šriftu, gal net ir kitu šrifto dydžiu ir spalva, b) „netikrųjų vertėjo draugų“ žymėjimas straipsnyje ypatinga spalva ir ženklais, kas būdinga Vakarų Europos leidyklų žodynams.

Trečioji problema – tai a) tikrojo atitikmens, kuris yra leksikalizuotas, t.y. sunormintas, pateikimas, ir b) probabemų pateikimas (tai yra netikras atitikmuo, sugalvotas vertėjo ar žodyno sudarytojo, kai reikia į lietuvių kalbą perteikti Italijos, Ispanijos, Vokietijos ir t.t. politines, kultūrinės, ekonomines ir pan. realijas, kurios neturi atitikmenų Lietuvoje, todėl vertėjas turi sugalvoti dirbtinį/ laikiną vertinį (=probabemą). Paimkime, pvz., Ispanijos viešbučių sistemą. Turizmo agentūros siūlo turistams, vykstantiems atostogų į Ispaniją, kurorto kambarių ir butų, namų ir viešbučių su tokiais pavadinimais, kurie gali būti tik sąlyginai verstini į lietuvių kalbą, nes neturime nieko panašaus (turiu omenyje apgyvendinimo galimybes vienuolynuose, istoriniuose pastatuose (pilyse), privačiuose butuose ir namuose, viešbučiuose, pansionatuose, bendrabučiuose ir pan.). Taip pat atsitinka ir tuomet, kai lietuvis, skaitydamas kultūrologijos, istorijos ar politikos darbus susiduria su vertiniu, kurį laiko

oficialiai įteisintu lietuvių kalboje. Tačiau tai tėra probabema, nes kitas vertėjas gali šią leksemą išversti visai kitaip. Todėl autorė neteisi, kai percituoja Berkovą „Atitikmuo – tai taip pat ir žodyno sudarytojo pateiktas vertimas, kurį jis traktuoja kaip pagrindinės kalbos žodžio analogą” (psl.181). Taip, tai atitikmuo, bet neleksikalizuotas. Todėl probabema turėtų būti ženklinama kažkokiu simboliu ar specialiu šriftu, kad skaitytojas suprastų – tai neoficialus, neleksikalizuotas vertinys.

Ketvirtoji problema susijusi su kolokacijomis. Viršuje paminėjome kolokacijos reiškinių. Tai išties sudėtinga, nes ji yra ne tik leksinės semantikos, bet ir frazeologijos tyrimų objektas. Nuomonės suskyla – tradicinės frazeologijos atstovai jas laiko tik leksinėmis solidarybėmis, o moderniosios frazeologijos atstovai (atstovaujantys frazeologijos sampratą plačiąja prasme) jas laiko frazeologizmais – *neidiomatiniiais arba tik lengvai idiomatizuotais žodžių junginiais*, kuriuos sudaro (kaip jau aukščiau minėta) pamatas ir kolokatorius. Pamatą ir kolokatorių jungia sintaksinis stabilumas ir savita semantinė dermė, būdinga tik tam tikrai kalbai. Įvairiose kalbose kolokacijos komponentai gali būti kitokie. Štai palyginkite kolokacijas (liet.) *valytis dantis* = (vok.) *sich die Zähne putzen*, (angl.) *to brush one's teeth*, (port. brazilų) *escovar os dentes*, (pranc.) *se laver les dents*, (isp.) *limpiarse los dientes*, (it.) *lavarsi i denti*, (rus.) *čistit' zuby*. Problemos esmė: kaip grafiškai pažymėti pačią kolokaciją, jos komponentus (kolokatus), tame tarpe kolokantą/ pamatą? Pačiame moderniausiame žodyne *Großwörterbuch für Experten und Universität Deutsch-italienisch, italienisch-deutsch* (Hrsg. L.Giacoma, S.Kolb), *Zanichelli/ Klett: Bologna, 2001* leksinis kolokatorius žymimas grafiškai skliausteliais {...} ir rašomas didžiosiomis raidėmis:

- (4) **abbrechen** itr 1 <sein> (*sich durch Brechen lösen*) {ABSATZ, AST, GRIFF, HENKEL, ZWEIG} staccarsi, rompersi 2 <sein> (*entzweibrechen*) {MESSER, NADEL, ZAHN} spezzarsi, rompersi; {BLEISTIFT} spuntarsi

Šiuo atveju vertėtų remtis Hausmann'o sprendimu, kurį jau pateikėme aukščiau. Jei kolokaciją laikysime frazeologizmu, ją reikėtų dėti straipsnio pabaigoje po specialaus ženkle, kur pateikiami visi frazeologizmai.

Penktoji problema – tai ką tik paminėtas reikalavimas pateikti visus frazeologizmus straipsnio pabaigoje. Kaip juo išdėstyti šioje vietoje? Pagrindiniai pasaulio frazeologizmų žodynai ir frazeografijos specialistai jau naudoja vieningą hierarchinio frazeologizmų pateikimo sistemą, kuri Lietuvoje retai vartojama. Todėl Lietuvių kalbos instituto darbuotojai, parengę „Lietuvių kalbos frazeologijos žodyną“ (LKFŽ), Vilnius, 2001“, turi vos ne atsiprašinėti skaitytojus (psl. X) už sunkumus, patiriamus ieškant frazeologizmų. Hierarchinis frazeologijos vienetų išdėstymo tvarkos (Rangordnung) principas sako: daiktavardis → veiksmazodis → būdvardis → prieveiksmis → ... Ką tai reiškia?

1. Pirmiausia frazeologizmas pateikiamas pagal atraminį žodį, kuris yra daiktavardis. Jei jų yra du, tuomet pagal pirmąjį: *Brot und Spiele; suriesti į ožio ragą*; Prie kitų paliekama nuoroda žr.
2. Jei daiktavardžio nėra, pagal veiksmazodį.
3. Jei nėra daiktavardžio ir veiksmazodžio, tuomet pagal būdvardį ir t.t.

Galimi du sudėtingi atvejai:

- a) Jei frazeologizmą sudaro *du* veiksmožodžiai, tuomet atraminiu žodžiu laikomas ne pagalbinis, modalinis veiksmožodis ar modifikuojanti forma, bet pagrindinis veiksmožodis (Vollverb), pvz.: ich kann mir nicht helfen; es sich (D) nicht nehmen lassen;
- b) Jei frazeologizmą sudaro konstrukcija *būdvardis/ prievieksmis + veiksmožodis*, tai hierarchinė kalbos dalių išdėstymo tvarka sulaužoma tuo atveju, jei prasminis akcentas krenta ant būdvardžio ar prievieksmio, pvz.:
- (*sich*) (D) *etw* (A) deutlich machen; *etw* (N) kommt *jm/ {einer Sache* (D) zugute; *etw* (A) ernst meinen; *etw* (N) wird laut; es gut mit jm meinen; wer sachte fährt, kommt auch an;

Šeštoji problema – tai lemos definicijos pateikimas dvikalbiame žodyne. Apie antraštinės frazeologizmo formos (Nennform) definiciją – deskriptorių – jau kalbėjome aukščiau. Autorė teisingai pastebi, kad apibrėžime (reikšmės aprašyme) turėtų atsispindėti pastarosios [lemos] esmė ir niuansai. Ji mano: „Tuo tarpu reikšmę nusakyti vienu žodžiu būtų galima mokykliniame, kišeniniame žodynėlyje“ (psl.180). Mintį galime banaliai transformuoti taip: kas geriau – vienkalbiai ar dvikalbiai žodynai, kišeniniai ar stambūs? VFR žemės Bavarijos mokyklose mokiniam draudžiama naudotis dvikalbiais mokykliniais ir kišeniniais žodynais, nes jie *nemoko* mokinio svetimos kalbos. Mokiniai privalo dirbti su vienakalbiais svetimos kalbos žodynais, kur smulkiai ir tiksliai, *visapusiškai* aprašoma lemos *reikšmė*, o dvikalbiuose žodynuose randame tiktai pateiktus atitikmenis, nepaaiškinant, kuo jie skiriasi. Ar pradedantysis gali išmokti svetimą kalbą iš kišeninio žodynėlio? Asmeniškai tuo labai abejoju.

Septintoji problema: pavyzdžiai, kuriais iliustruojamos lemos reikšmės. Pirmas: Pavyzdys turi grafiškai skirtis nuo lemos ir definicijos. Antra: Pavyzdžiai gali būti paimti iš autentiškų tekstų (jie yra įrodymas, kad tokia lema ar frazeologizmas vartojamas tam tikroje kalboje) arba sugalvoti paties žodyno sudarytojo. Trečia: kurie geriau paaiškina reikšmės vartoseną? Autentiški pavyzdžiai yra (per) ilgi, dažnai tinkamai neatspindi konteksto ir situacijos, o sugalvotieji pavyzdžiai yra trumpi/ trumpesni, puikiai atspindi kontekstą ir situaciją, nes tuo tikslu jie ir yra sugalvoti. Beveik visi rusų frazeologijos dvikalbiai žodynai remiasi autentiškais pavyzdžiais. O štai geriausias vokiečių kalbos frazeologijos žodynas remiasi pavyzdžiais, kuriuos autorius, luzitanistas prof. H. Schemann'as, sukūrė pats (*H. Schemann. Deutsche Idiomatik. Die deutschen Redewendungen im Kontext. 1993. Stuttgart, Dresden: Klett Verlag*). Šie pavyzdžiai tokie geri, tokie aiškūs, kad nereikalingas net deskriptorius (ypač gimtakalbiui). Bet žodynas be deskriptorių tapo “neįkandamai sunkus” svetimkalbiui, todėl šį žodyną pagrįstai kritikuoja metaleksikografai. O kas dėl pavyzdžių, tai Langenscheidt leidykla leidžia net ir frazeologijos žodynus (*J.Petermann u.a.: Russisch-deutsches phraseologisches Wörterbuch. 1995. Leipzig: Langenscheidt u.a.*) be jokių pavyzdžių, nurodydama visur deskriptorius ir vietomis kolokatorius. Autorių sugalvotas pavyzdys pateikiamas tik ypač sudėtingos lemos vartosenos atveju.

4. Išvados. Parašyti žodyno straipsnį yra mokslas ir menas. Leksikografai – tikri savo darbo aistruoliai, visažiniukai, atiduodantys savo kūriniai, prie kurio jie dirba dešimtis metų, visą savo laisvalaikį, savo sveikatą, savo žinias ir savo meilę pasauliui ir žinijai. Šiame straipsnyje bandžiau tik prabėgomis atkreipti skaitytojų dėmesį į daugybę dar (ne tik lietuvių leksikografijoje) neišspręstų grafinių, tipografinių, stambių metaleksikografinių ir smulkių taikomosios leksikografijos problemų. Būtų malonu, jei čia aprašyti kai kurie lemos pateikimo teoriniai ir

praktiniai aspektai dvikalbiame žodyne prisidėtų prie bendrų leksikografų pastangų parengti geresnius, gražesnius ir tobulesnius žodynus. Juk žodynus mokslininkai kuria ne sau, o paprasčiausiems skaitytojams, tad juose turėtų būti aiškiai aprašytos žodžių reikšmės, visi reikšminiai ir stilistiniai niansai, nurodoma lemu vartosena, jų variantai, sinonimai ir antonimai. Tai turėtų būti leidiniai, kuriuos būtų malonu paimti į rankas, kurie glostytų akį.

LITERATURVERZEICHNIS

Coseriu E., 1978. Falsche und richtige Fragestellungen in der Übersetzungstheorie. *Lillebill Grähs, G. Korlén, B.Malmberg. Theory and Practice of Translation*, Bern, Frankfurt, Las Vegas: Peter Lang, 17–32.

Cowie A., 1989. Learners' dictionaries: recent advances and developments. *Makhan L. Tickoo (ed.): Learner's Dictionaries: State of the Art*, Singapore: SEAMEO Regional Language Centre, 42–51.

Čerdanceva T.Z., 2000. Italjanskaja frazeologija i italjancy. Moskva: ČePo.

Ellegård A., 1978. On dictionaries for language learners. *Moderna Språk LXXII/3*, 225–242.

Firth J.R., 1957/1968. A synopsis of linguistic theory, 1930–55. *Frank R. Palmer (ed.), Selected Papers of Firth J.R., 1952–59*. London : Longman, 168–205.

Hausmann F.J., 1985. Kollokationen im deutschen Wörterbuch. Ein Beitrag zur Theorie des lexikographischen Beispiels. *Henning Bergenholz, Joachim Mugdan (Hrsg.): Lexikographie und Grammatik*. Tübingen: Niemeyer, 118–129.

LDOCE1, 1978 Longman Dictionary of Contemporary English (ed.by P.Procter). Harlow: Longman, 1978.

Reiß K., Vermeer H.J., 1984. Grundlagen einer allgemeinen Translationstheorie. Tübingen: Niemeyer.

Stein G., 2002. Developing Your English Vocabulary. A Systematic New Approach. Tübingen: Stauffenburg.

West M.A., 1953. A General Service List of English Words. London: Longmans, Green and Co.

LEMMATISIERUNG IN EINEM ZWEISPRACHIGEN WÖRTERBUCH

Saulius Lapinskas

Zusammenfassung

Dieser Artikel ist ein Diskussionsbeitrag zum Artikel von Danguolė Melnikienė, der im Heft 57 (2008) dieser Zeitschrift erschienen war. Es ging da um die Probleme der Lemmatisierung in einem zweisprachigen Wörterbuch. Zuerst wird reflektierend über die wichtigsten Behauptungen von D. Melnikienė nachgedacht, denn die Forderungen, die sie an die moderne litauische zweisprachige Lexikografie erhebt (es wird die Darbietung des Lemmas „koja/ Fuß/Bein“ in verschiedenen neu erschienenen Wörterbüchern analysiert), sind hochaktuell. Danach wird noch auf einige Probleme eingegangen, die im Artikel von D.Melnikienė nicht genügend beleuchtet waren, so z. B. auf die Forderung nach einem vierteiligen zweisprachigen Wörterbuch, auf die graphische Gestaltung der Lemmata, auf die Entsprechungen des Lemmas, auf die graphische Unterscheidung zwischen einer echten Entsprechung und einem Probabem, auf die hierarchische Rangordnung der Darstellung der komplizierten Struktur der Nennform, auf die Präsentation der echten und ausgedachten Belege usw.

[teikta 2008 m. gegužės mėn.